

„nyájas társalkodás” vagy „egy úgynevezett piknyik”

Aranka György programjának politikusságáról

Az „Erdély Kazinczyja”-ként ismert polihisztor és tudományszervező Aranka György ezt írja az Erdélyi Kéziratkiadó Társaságról szóló röpiratában: „Mert úgy gondolkodom méltóságos főfő rendek, hogy ha egy idegen jó nemből való uraság most ezen nemes városban mi közinkbe ámbár kevés tehetséggel érkeznek, és első esmeretség után némely maga rendin és sorsán lévő uraságoktól egynéhány óráig tartó nyájas társalkodásba vagy egy úgynevezett piknyikbe hivattnak, kétségkívül nagy becsületének tartaná azon társalkodás öröméért lehetőségének egy részit elveszteni. Jól méltóztatnak a mélt[óságos] Főfő Rendek érteni, hogy hová célozok.”¹

A „méltóságos Főfő Rendek” vélhetően értették, „hová céloz” az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság későbbi titoknoka, nekem azonban, be kell vallanom, fogalmam sincs mit jelenthet ez a bizonyos „piknyik”. Sejtethő ugyan, hogy egy olyan aktuális utalásról van szó, amelynek értelmezése az akkori olvasók számára nem okozott gondot, sőt az akkori értelmező reakciójára is lehet következtetni; az utolsó mondat közös tudásra való reflektálása – az olvasóval történő „összekacsintás” – valószínűleg mosolyra húzhatta a Főfő Rendek tagjainak száját. De a szöveg jelentése mára elhomályosodott, és talán csak hosszú utánajárással lehetne megkonstruálni a kijelentés elsődleges kontextusát. Sajnos azt kell mondanom, hogy ennek a tanulmánynak a végére sem derül ki, mi is lehet ez a „nyájas társalkodás”, arra azonban mindenképpen megfelelő ez a rövid idézet, hogy felhívja a figyelmet, milyen sok fehér folt lehet még Aranka György röpiratainak szövegében.

A szakirodalom Jakab Elektől Enyedi Sándorig sokszor vizsgálta ezeket a többször kiadásra is került iratokat.² Ezeknek ismeretében tudható, hogy Aranka a Nyelvművelő Társaságot propagáló szövegeiben a más hasonló írások szerzői által is alkalmazott tudós hazafiság beszédmódjának eszköztárát használja,³ és hogy nézeteivel azokhoz a nézetekhez kapcsolódott, amiket általában Bessenyei névvel fémjelez a szakirodalom. Annál meglepőbb, hogy a témát feldolgozó szakirodalom milyen keveset foglalkozik a tudós társaságok rajzolatainak elsődleges kontextusával az 1790–’91-es országgyűlés eseményeivel.⁴ Holott Aranka szövegei éppen arról szólnak, hogy hogyan lehet a nyelvművelést, ezt az egyrészt tudományos, másrészt politikai kérdést egyértelműen politikai problémaként úgy megfogalmazni, hogy azután a téma fontosságára felhívva az országgyűlés törvényjavaslatot alkothasson vele kapcsolatban. Ha pedig ez így van, feltehető az a hipotézis, ami szerint Aranka rajzolatai az 1790-’91-es diéta aktuális

¹ ARANKA György, *Az erdélyi kézírásában lévő történetírók kiadására felállított társaságnak rajzolatai*, in JANCsó Elemér, 1955, 102–103.

² Az Erdélyi Nyelvművelő Társasággal kapcsolatos szakirodalomhoz tartozó fontosabb cikkek: JAKAB Elek, *Aranka György és az Erdélyi nyelvművelő és kéziratkiadó társaság*, Figyelő, 1884/VI, 161–175, 256–277, RUBINYI Mózes, *Az erdélyi magyar nyelvművelő társaság története*, MNy, 1911, 148–153, 204–210, PERÉNYI József, 1918 valamint a két általam is használt szövegkiadás: JANCsó, 1955; ENYEDI (s.a.r.) 1988.

³ A tudós hazafiságról l. DEBRECZENI Attila 2001, 487–501.

⁴ A legalaposabban tárgyalja a témát talán F. CSANAK Dóra, 1976, 333–349, de Enyedi Sándor is foglalkozik a diéta eseményeivel említett szövegkiadásának előszavában, Enyedi, 1988, 15–20.

politikai fejleményeihez igazodnak.⁵ Így kapcsolódnak a magyarországi országgyűlésen is fontos vitapontként jelentkező magyar államnyelv kérdéséhez⁶ és a később „nemzetiségi kérdés”-ként megnevezett problémához. A nemzetiségi kérdés idézőjelbe tétele azért indokolt, mert ebben az időben még nyoma sincs a modern nacionalizmus ideológiájának; Erdélyben a román – Magyarországon pedig a délszláv – törekvések rendi jogok elnyerésére irányulnak. Az 1790–’91-es erdélyi diétán jelentős kérdés továbbá a Magyarországgal való szorosabb (politikai, közigazgatási) viszony kérdése, amit a szakirodalom az „unió” címszó alatt kezel. Ez a megnevezés is zavaró lehet, hiszen az erdélyi három nemzet, a magyar a székely és a szász nemzet közötti politikai egyezséget is uniónak nevezik a korban. A félreértések elkerülése végett én a fogalmat Erdély és Magyarország szorosabb (jogi, közigazgatási) viszonyának megjelölésére használom.

A vizsgált szövegek ismertetése után Aranka programjának politikai vonatkozásait mutatom be. Igyekszem reflektálni azokra a hasonló törekvésekre, amelyek a Nyelvmívelő Társaság későbbi titoknokának programjával nagyjából azonos időben keletkeztek, valamint a magyarországi politika magyar nyelvvel kapcsolatos nézeteire.

A szövegek és utóéletük

Egy Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság felállításáról való rajzolat az haza felséges rendeihez (a későbbiekben: *Rajzolat*) címet viseli az az irat, amit Aranka György először kiad, hogy egy akadémiai jellegű szervezet felállításának pozitívumairól meggyőzze az országgyűlés rendjeit.⁷ A társaság fő céljai eszerint a két magyar hazában egy egységes nyelvnek a meghatározása, valamint a „világosodás”, vagyis az ismeretek terjesztése. Szükséges ehhez egy magyar grammatika, lexikon, a provinciális szavak összegyűjtése, recenziók írása, könyvtár és olvasótársaság létrehozása, stb.

A második röpirata Arankának *A Magyar Nyelvmívelő Társaságról Újabb elmélkedés* (a későbbiekben: *Újabb elmélkedés*) címmel jelenik meg.⁸ Valószínűleg Bánffy György kormányzó, az 1790-es években felálló két intézmény legfontosabb támogatója bírja rá Arankát, hogy dolgozza ki részletesebben a társaság tervét. Ez már egy jóval részletesebb, konkrétabb program, amely három részre osztva mutatja be az akadémiai jellegű szervezettel kapcsolatos teendőket. Először a költségről, azután a társaság feladatairól, majd annak szervezeti felépítéséről értekezik. Itt a nyelvművelő társaság funkciói főleg közvetítő jellegűek: „az elméket az esméretek bévételére készíti, az akadékokat [...] felfedezvén, az elméket azoknak elhárítására felgerjeszti, az esméretek csomóját szaporítván, azt közönségesen terjeszti, az igyekezetet serkenti és munkásságot segéli [...] segedelemmel léssen [Kiemelés tőlem: D. P.]”⁹ „Készíteni”, „felgerjeszteni”, „serkentenit”, „segélni”, ezek inkább egy ösztönző, jótékonykodó, a tudósokat instrukciókkal ellátó társaság feladatai, mint egy akadémiai jellegű, tudománnyal foglalkozó intézményé. Ez az elképzelés sokban hasonlít a Kéziratkiadó Társaság működésére, ahol a tagok szerepe a tagdíj befizetésére korlátozódik. A tényleges tudományos munkát viszont tudósok végzik. A társaság első kiadványát és a második kiadvány első kötetét szerkesztő tudós

⁵ Az országgyűlés eseményeiről I. TRÓCSÁNYI Zsolt, 1986, 1112–1118., EGYED Ákos, 2004, 21–30, valamint SÁRKÖZI Zoltán, 1963.

⁶ L. ehhez MARCZALI Henrik, 1907, 341–393, valamint SZEKFŰ Gyula előszavát az *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez* című szövegkiadásához, Bp., M. Tört. Társ., 1926.

⁷ JANCsó, 1955, 93–100.

⁸ Uo. 106–120.

⁹ Uo. 1955, 112.

például a szász Karl Joseph Eder volt, de Aranka is kapott az intézménytől feldolgozásra váró kéziratot.¹⁰ A nyelv művelők céljaiban megfigyelhető változás így valószínűleg a kéziratkiadók is irányító Bánffy György gubernátor javaslata volt.

Az első röpirathoz képest az *Újabb elmékedés* egyes fogalmak használatában is óvatosabb. A „világosodás” helyett például ebben az írásában Aranka következetesen az „eszmét terjesztése” szókapcsolatot alkalmazza. Fel is hívja a figyelmet a változtatás okára: „ez a szó a mi időnkbe nehéz, kétértelmű szóvá és mintegy a közönséges visszaéléseknek jelszavává váltován”.¹¹ A „felvilágosodás”-ra tehát, ahogyan arra Kazinczy is felhívja olvasói figyelmét az *Orpheus* bevezetőjében,¹² sokan tekintettek úgy, mint a radikális politikai nézeteket összefoglaló, sűrítő szimbólumára. A Nyelv művelő Társaság első közönséges ülésén elmondott beszédében Aranka újra reflektál a „világosodás” szimbólumára, mondván: „[a]zok között a babonás erővel bíró szók között, [...] melyek ma Európának hajdani egyik megvilágosítható részét fellármázták, nevezetesen eme kettő is: világosodás és a szelídülés.”¹³ Ahogyan az akadémiai jellegű szervezetről írt második röpiratában, itt is igyekszik a szimbólum zavarbaejtő, akár negatív értelmezéseket is előhívó többértelműségét redukálni az „emberi értelemnek vezére” jelentésre.¹⁴ Ezzel ki is veszi a „világosodást” az általa használt politikai szimbólumok közül, és a tudomány fogalmi közé illeszti, politikailag kevésbé támadhatóvá téve programját.

Enyedi Sándor véleménye szerint a harmadik Nyelv művelő Társasággal kapcsolatos szövegnek a létrejöttében is nagy szerepe lehetett Bánffy György kormányzónak.¹⁵ Ez a szöveg pedig *A nemzeti magyar nyelv művelés eredetének Erdélyben alkalmatossága, állapota és arra egy útkészítő társaságnak ajánlása*.¹⁶ Mint a címből is látszik itt egy „útkészítő”, azaz egy próba-társaságról szól Aranka, aminek feladata, hogy a törvényes végzést megelőzve működjön, példát mutatva a majd törvénnyel is elismert tudós társaságnak.

Az országgyűlés először 1790. március 18-án találkozik Aranka beadványával.¹⁷ „Zágoni Aranka György Atyánkfia” – írja a diéta jegyzőkönyve – „Anyanyelvünk’ műveléséről, és egy arra a’ végre felállítandó Társaságnak Lerajzolásáról készített munkáját oly Kérelem mellett adja-bé az Ország-Rendjeinek, hogy azon Társaság’ felállítását, mint Nemzetünk’ ditsőségére tzelőző Nemes Tártyat a’ Királyi Fő-Igazgató Tanátsal egyetértve tanátskozás-alá venni méltóztassanak.” Aranka tehát akkorra időzíti programjának tárgyalását, amikor az egyébként külön ülésező Főkormányshék, Bánffy Györggyel az élén, meg tud jelenni a rendek előtt, hogy közösen döntsenek a Nyelv művelő Társaságról. Erre Bánffy betegsége miatt csak április 15-én kerül sor. A döntés, úgy tűnik, hamar megszületik. „Mely igyekezetet a’ Fő-Igazgató Tanáts-is helyesnek és egyszersmind annak elő-segállését szükségesnek esmervén, a’ Méltóságos Gubernátor Ur ő Excellentiájaja ajánlá, hogy azon hasznos tárgynak meg-fontolására ’s kidolgozására kész a’ Királyi Fő-Igazgató Tanáts részéről-is Személyeket kinevezni, tsak elébb a’

¹⁰ A Kéziratkiadó Társaság történetéhez I. F. Csanak Dóra említett cikkét, Aranka György szerepével kapcsolatban pedig Aranka György leveleit Kovachich Márton Györgyhöz, in ENYEDI Sándor, 1994, 142–159.

¹¹ JANCÓS, 1955, 106.

¹² KAZINCZY Ferenc, *Bé-vezetés* (1790/I.), in *Első folyóirataink: Orpheus*, s. a. r. DEBRECZENI Attila, Debrecen, Kossuth, 2001, 9. (Csokonai Könyvtár. Források (Régi kortársaink) 7.)

¹³ ARANKA György, *Békösöntő beszéd, 1794. Marosvásárhelyen böjtmás havának 28-dikán a Magyar Nyelv művelő Próbataársaságban az társaság főtítoknokjának békösöntő beszéde*, ENYEDI, 1988, 107–112

¹⁴ Uo., 108.

¹⁵ ENYEDI, 1988, 20.

¹⁶ JANCÓS, 1955, 121–123.

¹⁷ *Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790-dik Esztendőben Karátsón Havának 12-dik napjára Szabad Királyi Városba Kolos várra hirdetett, és több következő napokon tartatott közönséges Gyűléseikben lett Végzéseknél és foglalatosságoknak jegyző könyve*. Kolos vároonn Nyomtatott a’ Királyi Lyceum’ betűivel, 1832, XXXIV. gyűlés, 281.

Statutuskok [!] magok' részéről a' Deputatiót ki-rendelni és magával ő Excellentiájával azon Deputatióra rendelendő Személyeknek neveit közölni ne terheltessenek."¹⁸ A témát tárgyaló „a' Magyar-nyelv' és Tudományok nevelésére” nevet viselő bizottságban Arankán kívül helyet kap például a kolozsvári színjátszás két legfontosabb pártfogója: Fekete Ferenc és Wesselényi Miklós is, valamint a négy vallás iskoláinak legtekintélyesebb tanárai.¹⁹ Bánffy később kihagyja az ellenzéki érzelmű Wesselényit, de Arankának is távoznia kell a bizottságból, mivel a királyi tábla tagjai csak a jogügyi bizottságban kaphatnak helyet. Az Erdélyi Nyelvmívelő Társasággal a tanügyi deputatio, úgy tűnik, nem nagyon foglalkozott.²⁰ Noha az ügyet tárgyalók támogatják az intézmény megalakulását, mégis módosítanak a tervezetet; kihagynák a személyi kérdésekkel és a részletkérdésekkel foglalkozó részeket, valamint javasolják szászok felvételét a társaságba. A kancellária még ennyire sem tartotta érdemesnek a tervezetet, mondván, nincs még teljesen kidolgozva.²¹

Hiába születik meg az országgyűlésen a Nyelvmívelő Társaság felállításáról szóló XLV. számú törvényjavaslat, a szentesítés elmaradása miatt ez nem emelkedhet törvényerőre. Valószínű azonban, hogy Aranka programja széleskörű támogatást élvezett, hiszen nem csak Bánffy György, az udvarhű kormányzó támogatja a törvényjavaslat létrejöttét. A Bécsben tartózkodó, lojális Teleki Sámuel is dicséri Aranka társaság alapító igyekezetét 1791. május 30-i levelében.²² A misszilisben reményét fejezi ki, hogy a II. József halálát követő zavaros állapotok nem akadályozzák a program megvalósulását: „csak a mostani felhevülések, mértéktelesebb hangja a szelídebb Musákat szollani engedje”. De a másik oldal képviselője, Wesselényi Miklós, a rendi ellenzék vezetője is figyelemreméltónak tartja Aranka tervezetét. Erről tanúskodik Aranka röpiratának kézzel írott, latin változata, amely az ő hagyatékában maradt fenn, és aminek a hátoldalára azt írták: „[m]egtartásra méltó hasznos levelek”.²³ Ezt a széleskörű támogatottságot a próbatársaság megalakulása után is igyekszik kihasználni Aranka és az intézmény vezetősége, ügyelve a „politikai korrektség”-re, vagyis hogy a nyelvmívelők között mind a négy bevett vallásból és mind a három erdélyi nemzetből legyenek tagok.

A magyar államnyelv kérdése

Aranka György *Rajzolat*-ában úgy véli: „[v]alameddig az igazgató, törvénytevő s tudományi, tanító, olvasó és író nyelv nem nemzeti, mindaddig egy választó kárpit vagyon a nemzetnek közepette felhúzva [az idegen nyelveken is beszélők és a csak magyarul tudók között].”²⁴ Ezzel a mondattal Aranka azokhoz a szövegekhez kapcsolódik, amelyek szintén fontos politikai szimbólumként kezelik a magyar nyelvet, mint az osztrák örökös tartományoktól elkülönítő, a magyar korona országjaiban élőket ugyanabba a közösségbe tömörítő jelképet. Aranka például az *Anglus és magyar igazgatásnak egyben vetése* című politikai programjában vázolja fel az Ausztria és Magyarország közötti ideális perszonáluniót, ahol az uralkodó amellet,

¹⁸ Uo. XLIV. gyűlés, 367–368.

¹⁹ A bizottság munkálataival kapcsolatban I. TRÓCSÁNYI Zsolt, 1978, különösen 46–80.

²⁰ Uo. 76.

²¹ Uo. 80.

²² közli: ENYEDI Sándor, 1991, 133.

²³ Kolozsvári Állami Levéltár, Fond 259 – Familial Wesselényi din Jibou, inv. 448. Egy vélhetően 1796-ban vagy 1796 után keletkezett tagnévsorban Wesselényi neve is megtalálható. A felette lévő gr. Bethlen László neve mellé – hogy jelezzék, milyen tudományos munkakörben számíthatnak a segítségére – ezt írták: „verses és folyó beszédre”. Wesselényi neve mellett pedig az „esmé” szó áll, azaz szintén olyanként van feltüntetve, aki a Nyelvmívelő Társaságot szűkebben vett irodalmi (verses és prózai) művek létrehozásával segítheti (?). JANCSÓ, 1955, 351.

²⁴ Uo. 95.

hogy megőrzi alattvalóinak kiváltságait, megtanulja azok nyelvét is.²⁵ Ám a magyar államnyelv szimbóluma Erdélyben – ugyanúgy, ahogy Magyarországon – nem tűnhetett fel mindenki számára egyértelműen pozitív szimbólumként,²⁶ lévén, hogy az országgyűlésen is részt vevő szász követek nemzeti nyelve nem a magyar, hanem a német volt. Valószínűleg éppen emiatt az *Újabb elmékedésekben* Aranka konkrétan fogalmaz: „az egész országba a magyarok között minden alsó és felső székeken, mind törvényes, mind igazgatást illető minden dolgok, kamarán, bányákon, postákon, harmincadokon közönségesen és minden kifogás nélkül egyedül magyar nyelven folyjanak. [Kiemelés tőlem: D. P.]”²⁷ Itt már csak a magyar és székely területeken váltaná magyarra a közigazgatás nyelvét, a szászokat ebbe a leírásba nem lehet beleértetni. A hivatalos nyelvről alkotott törvényjavaslat, a később 1791. évi XXXI. törvénycikként szentesített artikulus is ezt a szűkebb körű értelmezést követi, kimondva: „[a] magyar nyelvnek ezelőtt is divatban volt használata, Ő szent felsége kegyes beleegyezésével a magyar és székely nemzetek kebelében, valamint minden kormányhatóságnál, hivatalnál és törvényszéknél jövőre is maradjon fön.”²⁸

A magyar nyelv az 1790-es évek erdélyi diétáin nagy támogatásra számíthatott, hiszen már az első országgyűlés legelső ülésén eldöntik az egybegyűlt rendek, hogy a jegyzőkönyvet magyar nyelven fogják kiadni: „Ezaránt egyenlő akarattal végeztetett, hogy Hazánk’ és Nemzetünk’ ditsőségére, más Nemzeteknek-is helyes példáját követvén, ezen közönséges Gyűlésnek folyamatjáról kikelendő Jegyző-Könyv Hazai Magyar-nyelven irattassék.”²⁹ Meg is bíznak egy bizottságot azzal, hogy sajtó alá rendezze a kérdéses iratokat, amely bizottságnak Aranka György is tagja lesz. Ráadásul az uralkodónak 1790. november 2-i rendeletét is lehetett a jogszabály betűjétől elvonatkoztatva és inkább a jogszabály „szellem”-ére figyelve úgy értelmezni, hogy II. Lipót is lelkes híve a magyar nyelvnek és annak kiművelésének. Aranka is hivatkozik erre, mint olyan dokumentumra, ami a fejedelem intencióját tartalmazza: „mostani felséges uralkodónk is nemzeti nyelvünknek az elsőseget megengedni láttatik, midőn [...] így parancsol: [...] azokon a helyeken, ahol több nyelvekkel élnek, mint *fő nemzeti nyelvre, a magyar nyelvre*, és a deák nyelv tanulása segítségére éppen *csak ez a nemzeti nyelv fordíttassék*. [kiemelés az eredetiben]”³⁰ Ezeket a biztató előjeleket erősíteni látszik, hogy országgyűlés támogatásával adják ki Gyarmathi Sámuel *Okoskodva tanító magyar nyelvmesterét* is. Erre fordítják azt az 1500 forintot, amit Natorp Vilhelm ajánlott fel a rendeknek nyelvművelési célokra hazafiúsításáért cserébe. Gyarmathi grammatikája ráadásul az egyik legtökéletesebb nyelvnek tartja a magyart, szinte neurotikus igyekezettel törekedve arra, hogy megállapítását, mely szerint: „az Europai Nyelvek közt, a Magyar Nyelv legközelebb járul, egy [...] nagy tökéletességű képzelt Nyelvhez”.³¹ A magyar ugyanis majdnem teljesen megfelel a könnyen tanulhatóság, a törvényekhez való ragaszkodás és a minél kevesebb conjugatio és declinatio (Gyarmathinál „foglalás” és „hajtogatás”) hármass elvének. Tagadja, hogy a magyarban egymástól nagyon külön-

²⁵ ARANKA György, 1790.

²⁶ Magyarországon a szlovák anyanyelvű követek tiltakoznak a magyar államnyelv bevezetése ellen.

²⁷ JANCÓS, 1955, 110.

²⁸ *Magyar Törvénytár*, 1900, 529. Hasonló törvénycikk születik a magyarországi országgyűlésen, 1790. évi XVI. törvénycikk, *Magyar Törvénytár, 1740–1835. évi törvénycikkek*, ford. Dr. CSIKY Kálmán, jegyz. Dr. MÁRKUS Dezső, Bp., Franklin-Társulat–Révai Testvérek, 1901, 163.

²⁹ *Az erdélyi három nemzetekből álló rendeknek 1790-dik Esztendőben Karátsón Havának 12-dik napjára Szabad Királyi Városba Kolos'várra hirdettetett, és több következő napokon tartott közönséges Gyűléseikben lett Végzéseknél és foglalatosságoknak jegyző könyve*. Kolos'váron Nyomtatott a Királyi Lyceum' betűivel, 1832, 31.

³⁰ JANCÓS, 1955, 96.

³¹ GYARMATHI Sámuel, 1794, VII.

böző dialektusok lennének,³² hogy ezzel is az egységes, tökéleteshez közel álló nyelv tételét támassa alá, aminek gazdagságára azzal hoz példát, hogy több mint 1500 képzett alakját sorolja fel a „szolga” szónak.

Több kortárs szerint azonban mégiscsak az lenne a nyelv karrierének csúcsa, ha a jog és a politika is ezt az eszközt használná kommunikációiban. Az erdélyi polgári jog legfontosabb iratai, az *Approbata* és *Compillata Constitutiok*, valamint a *Novelláris Articulusok* ugyan magyar nyelvű törvényeket foglalnak össze,³³ az Erdély közjogi helyzetéről szóló *Erdély Ország' közönséges nemzeti törvényeinek első része* című kiadvány mégsem elégedett. A könyv írója, Balia Sámuel, a királyi tábla jogásza, elnézést kér a nyomtatás hibáiért, amelyek szerinte azért kerültek bele munkájába, mert „a' Magyar Beszéd' és Irás' törvényei [...] egy formába még nem allittattak-meg”.³⁴ Aranka György is hasonló okok miatt tartja fontosnak a magyar nyelv művelését, hogy le lehessen írni magyar nyelven, egyértelműen, hiba nélkül a nemesek privilégiumait. Emiatt nem ért egyet a Kéziratkiadó Társaság tanácsának tagjaival, akik úgy látták – mivel a német és a latin szintén „közönséges” nyelv a hazában –, hogy a történetírók munkáit eredeti nyelven kell kiadni. „[A]zt akarnám” – kezdi érvelését Aranka – „hogy azok a' K[iadatlan] K[éz] Irások mind magyarul volnának írva; és minden haza közönséges javára intézett Munkákis magyarul iratnának, és semmi se Deákul vagy Németül, ki nem vévén az Indexeketis: hogy az idegenek ne olvashatnák, 's nemzetünk és szabadságaink irigyei ne piszkolhatnának benne, Hazánk kárára.”³⁵ A nemesi szabadságjogok védelméhez tartozik tehát, hogy azok magyarul, az idegenektől elzárva konzerválódjanak, megnehezítve azok elérhetőségét. A jogi-politikai kommunikáció ilyen típusú ellenőrzésének a következménye pedig az lenne, hogy csak azt lehetne az idegenek felé közvetíteni, ami megfelel a nemesi nemzet önleírásának: „[a]zt kívánván, hogy minden Esméretet Hazánkrol és Nemzetünkről ők töllünk és általunk szerezzenek: nem pedig a' mint eddig fonákul esett mi szerezzük ö töllek és általok.”³⁶

A nemzetiségek

A magyar nyelv presztizsének megnövekedését mutatja, hogy a róla írók általában alkalmasnak tartják arra is, hogy a különböző nemzetiségekre tagolódó országot egyesíthesse. Az a gondolat, hogy Magyarországot egyetlen nyelv égisze alatt lehetne egyneművé tenni, Besenyeitől fogva,³⁷ Báróczin³⁸ át sokaknál megjelenik. Arankától is lehet bőségesen példát hozni erre az elképzelésre, például az *Újabb elmékedések* érzékletes hasonlatát: „Akik távol vagnak egymástól, ámbár azon egy nyelven beszélnek is, sőt még akik azon egy hazában laknak is, ha egyik a másik gondolatját nem tudhatják, mindkét rendbéliek egymásra nézve süketek is, némák is. Ez a sorsok bizonyoson egy különböző nemzetekből és nyelvekből álló haza lakosainak, míg egy nyelv köztök közönségesse nem tétetik.” Hogy ezt az egyesítő szándékot Arankánál a Nyelvművelő Társaság működése során mindig figyelembe vette, arra példa lehet, hogy

³² Uo. 374.

³³ *Magyar Törvénytár. 1540–1848. évi erdélyi törvények*, ford., utalások Dr. Kolosvári Sándor–Dr. Óvári Kelemen, jegyz. Dr. Márkus Dezső, Bp., Franklin-Társulat–Révai Testvérek, 1900.

³⁴ BALIA Sámuel, 1791. esztend., o. n.

³⁵ Aranka György levele Kovachich Márton Györgyhöz, [1794. július 6.], ENYEDI, 1994, 153.

³⁶ Uo.

³⁷ „[A] köztünk lakó németeket és tótokat is magyarokká kellene tennünk”, BESSENYEI György, 1953, 264–279.

³⁸ „[M]iért ne lehetne hát ellenben azt remélni, hogy azokat az előszámlált nemzeteket, meggyőző fontos okokkal kapacitálván következendő hasznokról, ne fogadnák el a magyar nyelvet, és önként ne tennék ezt az egynehány esztendeig tartó áldozatot [!], egy olyan hazának, melynek kebelében, más nemzetekhez képest oly boldogan élnek”, BÁRÓCZI Sándor, 1984, 36.

1806-ban, a *Hazai Tudósítások* kérdésére írt válasza is hasonlóképpen hangzik: „a haza és magyar nemzet kebelében sok más nyelvű nemzetek is lévén, a magyar nyelv mint fő, mindenek között közönségesbé legyen.”³⁹

Aranka nagy érdeklődést mutat a „nemzetiségi kérdés” iránt, mint ahogyan a magyarországi országgyűlésen felvetődő illír autonómia-törekvések iránt is.⁴⁰ Ugyanígy az erdélyi román-ság rendi követelése iránt is, amiről a Társaság saját véleményét egy kéziratban maradt történeti-jogi munkában is kifejti.⁴¹

Az 1790-es években, amikor a nemzetiségi kérdést nem nemzeti, hanem rendi keretek között kezelték, nem tűnt egyértelműen illuzórikusnak a soknyelvű ország egységesítése a magyar nyelv eszközével. Az 1794-es diétán például éppen a nyelvéhez mindig ragaszkodó szász nemzet gyakorol értékes gesztust ezzel kapcsolatban. Éppen Gyarmathi elkészült grammatikáját osztják szét a vármegyék és székely székek képviselői között, amikor „[a’] Szász Nemzet Követvei jelentvén, hogy azon Magyar Grammaticára leg nagyobb szükségek volna”,⁴² elkéri a megyéktől a nyelv mestert. A vármegyék pedig át is adják saját példányaikat.

Más nemzetiségeket is lehet azonban említeni, akik éppen az 1790-es országgyűlésen próbálnak rendi kiváltságokat szerezni. Egyikük a román-ság, amelyik létszámban ekkor már meghaladta a három bevett nemzet összlétszámát, a később *Supplex Libellus Valachorum*ként ismert beadvánnyal fordul az erdélyi rendekhez privilégiumokat követelve. A másik pedig a kereskedéssel foglalkozó örmény települések, Szamosújvár és Ebesfalva, akik a haza eddigi hű szolgálataért cserébe kérik felvételüket a szabad királyi városok közé.

A *Supplex Libellus Valachorum*⁴³ a királyi küldött Rall Christiani Nepomuk János altábornagy olvassa fel 1791. június 20-án az egybegyűlt rendeknek, a beadványra – a diéta jegyzőkönyve szerint – augusztus 5-én válaszolnak. A románok ebben az iratban ősi voltukra és a hazához való ragaszkodásra alapozva kérnek jogokat. Mindezt bőséges történeti érvekkel támogatják meg, amelyek megmutatják, hogyan kötöttek egyezséget a honfoglaló magyarokkal a „vlach”-ok, hogyan lettek tagjai az erdélyi nemzetek uniójának, és azután hogyan törli ki onnan őket az „idők mostohasága”. „Ez lévén a tényállás,” – hangzik a *Supplex* következtetése – „a valachok nemzete, mivel nem a köztörvény által, hanem csupán az idők mostohasága folytán szenvedett bizonyos jogfosztást, [...] csupán a Fejedelem igazságérzetéből és kegyeitől függ ennek a nemzetnek a legméltánytalanabb sorstól való megszabadítása és minden annak előtte gyakorolt jogába való visszahelyezése.”⁴⁴ A kérvényt kritikai jegyzetekkel együtt kiadó Karl Joseph Eder a *Supplex Libellus* címet (könyörgő levél) adja a meghatározatlan műfajú beadványnak, talán azért is, hogy megpróbálja elhelyezni az akkori jogi keretek között. Azért is jelenthetett ez problémát, mivel az erdélyi rendi berendezkedés alapvetően területi alapú, amelybe beletartozhattak a vármegyékben élő nemesek, a Székelyföld és Szászföld lakói valamint a kiváltságokkal rendelkező városok, de a szinte egész Erdély területén szétszórtan élő

³⁹ ARANKA György, *Arra a kérdésre mely a Hazai Tudósítások által az 1806-ban a 38-dik tudósításban kihirdetett, rövid vélekedés*, JANCsó, 1955, 336.

⁴⁰ Prónay Sándor Aranka kérésére ír az illír autonómia-törekvésekről, Prónay Sándor levele Aranka Györgyhoz, Pozsony, 1790. december 24, OSzK Kézirattár, Fond 339.

⁴¹ L. a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár Ms. 256-os jegyzete alatt.

⁴² *Az erdélyi három nemzetből álló rendeknek 1794^{ik} esztendőben szent András havának 11-dik napjára szabad királyi váorsban Kolos'várra hirdtetett, és több következett napokban tartott közönséges gyűléseiben lett végzéseknék és foglalatosságoknak jegyző könyve*. Kolos'várrat Nyomtatott Hochmeister Márton Ts. K. Priv. és Dicasteriális Könyv-Nyomtató költségével. 1795, 118.

⁴³ *Supplex Libellus Valachorum*, ford. KÖLLÖ Károly, bevezető Iosif PERVAİN-KÖLLÖ Károly, Kriterion, Bukarest, 1971.

⁴⁴ *Supplex Libellus Valachorum*, 1971, 93.

románság már nem. Esetleg akkor, ha kiváltságokat tudnak szerezni magyar nemesként. A *Supplex* legfontosabb érve éppen az, hogy a románság eddig is nagy hűséggel viseltetett a haza iránt, amit több olyan román származású nemesi család közszereplése bizonyít, mint amilyenek például a Hunyadi, Kendeffi, Jósika és Naláczi familiák. Az országgyűlés azonban ezt az érvet a visszájára fordítja, mondván, éppen ezeknek a nemesi családoknak sikeres felemelkedése mutatja meg, hogy a románság előtt is nyitva áll a kiváltságok megszerzésének útja, még ha ezek nem is kollektív privilégiumok, hanem egy személynek vagy családnak adományozható magyar nemesi jogok. A fent említett családok arra is jó példának szolgálnak, hogyan veszik át az idegenajkú kiváltságosok a privilégiumokat biztosító ország nyelvét is. Éppen a Naláczi család egyik tagja, Naláczi József, Zaránd vármegye főispánja ajánl fel ebben az időben ezer forintot az Erdélyi Nyelvmívelő Társaság számára.

A *Supplex* elutasítása után a románság ügye a tanügyi bizottság elé kerül két témára szűkítve a beadvány által felvetett problémákat, egyik a görögkeleti katolikus papok ellátásának, másik a román nép kiművelésének problémája. Ez utóbbi kérdésben is nagy hangsúlyt kap a magyar nyelv, hiszen a Fangh István kanonok javaslata előnyben részesíti a magyarul tanuló román papokat.⁴⁵

Az örmény városok könyörgő levele már több megértésre talál a rendek előtt, hiszen kisebb-nagyobb módosításokkal ezek a települések elhelyezhetők a fennálló rendi keretek között. Az országgyűlés azonban feltételekhez köti az Szamosújvár és Ebesfalva privilégiumait. Ilyenek például azok a kikötések, amelyek szerint az örmény követeknek magyarul kell beszélniük a köziót illető dolgokban, valamint hogy a kereskedővárosok kötelesek magyar iskolát felállítani.⁴⁶

Történnek tehát próbálkozások a legnagyobb rendi fórumon is az irányban, hogy a magyar nyelvet a soknemzetiségű ország minden nemzetével és etnikai csoportjával elfogadtassák. Így Aranka, még ha ma már túlzottan naivnak, idealistának tűnik is ez az álláspont, valóban láthatott reális esélyt arra, hogy egy nyelv égisze alatt lehet majd egyesíteni a széttagolt országot.

Az unió

A *Rajzolatokat* így indítja Aranka György: „Anyahazánk, nemes Magyarország több jeles országos végzése és szerzése között kettőt szerzett olyat, mely mindenik első tekintettel egy kissé csudálatosnak látszhatik: az egyik az, hogy a magyar magyar ruhában járjon, a másik az, hogy ugyan a magyaroknak Magyar Nyelvmívelő Társaságot állított fel.”⁴⁷ Valóban, Magyarországon az erdélyi diéta megindulásáig már megtárgyalták a magyar államnyelv és a felállítandó tudós társaság ügyét. A nyelvművelésben a Magyarországhoz hasonló társaság felállítása – Aranka szerint – nem csak a példakövetés, hanem kényszer is, mivel a magyar nyelv fejlesztése a két ország közös ügye, amelyhez ha Erdély nem csatlakozik „nétalán könnyen megeshetnék, hogy a nemes magyarországi és erdélyi egy magyar nyelv lassan-lassan majd úgy megkülönböztetnék, hogy nem két hazában egy nyelv, mint most, hanem egy nemzetben két nyelv lenne.”⁴⁸ Ezek után nem meglepő, hogy a majdan felálló Erdélyi Nyelvmívelő Társaságot a magyarországi tudós társaság fiú társaságának nevezi. Annál különösebb az, hogy később, 1798-ban már a próbatársaság működése során, Bánffy György előlülőnek azt írja, korai lenne

⁴⁵ A bizottság munkálataival kapcsolatban I. TRÓCSÁNYI, 1978.

⁴⁶ *Az erdélyi három nemzetekből álló...*, 611–612 maga a beadvány 589.

⁴⁷ JANCÓS, 1955, 93.

⁴⁸ JANCÓS, 1955, 94.

Magyarországon egy „fiok” társaság felállítása.⁴⁹ Ezt azzal indokolja, hogy amíg nem született törvény az erdélyi intézményről, addig „inkább irigységet mint hasznot szerző Organizationak még most nintsen helye”. Az idézetben figyelemre méltó, hogy a korábbi, az 1790-es évek legelejéről származó szövegekben Erdély mint Magyarország része jelenik meg, így a Révai-féle akadémiának a Nyelvmívelő Társaság csupán a nagyobb intézménytől függő fiútársasága. A Bánffyknak írt levélben ez a viszony megfordul. Itt a hierarchia élén már az intézményesülésben magasabb szinten járó nyelvmívelők állnak, akik próbálnak a másik magyar haza felé nyitni.⁵⁰ Aranka azonban ekkor már elzárkózik a korábban közös problémaként kezelt nyelvművelés ilyen típusú megszervezésétől.

Úgy tűnik a magyar–erdélyi közös nyelvfejlesztés nem olyan állandó gondolata Arankának, mint a magyar nyelv országszerte történő elterjesztése. Sőt, említhető olyan 1793-ban keletkezett forrás is, amelyben különválasztja az anyahazában és az Erdélyben folyó törekvéseket. Így fogalmazza meg ezt: „Erdély csak ötöd része nemes Magyarországnak, és kisebb mint sem magát véle egybe mérhesse. A nagy vízbe a’ mint mondják nagy hal terem. Magyarországon nagyobb süvegű emberek vagynak, és a’ Társaság is nagyobbra terjeszkedhetik. Az Erdélyi Társaság nem neveztetik Tudós Társaságnak, tsak Magyar Nyelvmívelőnek: Tárgya is nem a’ Tudós Könyveknek iratása, és ki adása; hanem főképpen a’ Nyelvművelése, és egyszersmind az esméretek szaporítása. Hogy pedig Erdély azon igyekszik, ő felsége kegyelmes engedelmevel, hogy külön társaság álljon fel, a’ nem csak nyughatatlanság vagy hijában való dolog. Mert Erdély magában külön ország lévén [...]”⁵¹ Még ha Magyarországon nem is valósult meg Révai plánuma, Aranka szerint azért Erdélyben még felállhat egy attól különböző kisebb intézmény, hiszen két külön országról van szó. Ez azonban 1790-ben nem volt teljesen egyértelmű, hiszen ekkor zajlottak a két ország uniójával kapcsolatos viták az országgyűlésen.

Már az 1790–91-es diéta harmadik ülésén szó esik a „Nemes Magyarországgal léendő szorosabb egyesülésnek Tárgya”-ról.⁵² Ekkor már Erdélyben tartózkodik Fekete Ferenc és Bethlen Sámuel, akik a magyarországi országgyűlésen voltak követek az unió ügyében. A tizenkilencedik gyűlésen már olyan iratok kerülnek a rendek elé, amelyek a két ország szorosabb közjogi kapcsolatára jogi alapot teremthetnek,⁵³ február hónapban és március elején pedig főleg ezzel foglalkoznak az összegyűlt követek, hogy még a magyar diéta feloszlása előtt készen álljanak javaslataikkal. Ezeket március 4-én vezetik be a jegyzőkönyvbe.⁵⁴ Tartalmazzák a kitétel, ami szerint a Habsburg-házból származó uralkodók csak mint magyar királyok jogosultak az erdélyi fejedelemségre, hogy az uralkodó köteles külön erdélyi országgyűlést összehívni, és hogy a magyar diétán a kormányzó is részt vehet. A két ország számára közösek lennének a nemesség sarkalatos törvényei (a *Tripartitum* IX. cikkelye), a kancellária, és a II. József által eltörölt belső harmincadokat sem állítanák vissza. Az udvar azonban megelőzi a rendeket és a hitlevélre adott válaszban közli, hogy az erdélyi és magyarországi kancelláriát szétválasztotta.⁵⁵ Ugyanígy az unióról szóló törvényjavaslatot sem szentesíti a király.

Ez lehetett talán az egyik oka annak, hogy Aranka szakít a magyar–erdélyi közös nyelvműveléssel, még akkor is, ha a meginduló társaság céljai között szerepel, hogy a magyar gramma-

⁴⁹ Aranka György levele Bánffy Györgyhez, Marosvásárhely, 1798. május 24, ENYEDI Sándor, 1989, 92.

⁵⁰ A társaság magyarországi orientációjával kapcsolatban I. íj. Teleki Domokos jelentését, JANCSÓ, 1955, 223–225.

⁵¹ ARANKA György, *A’ Magyar Nyelv Művelése Sengéjének II Szakasza*, kéziratban a kolozsvári Lucian Blaga könyvtár kéziratárának Ms. 185. számú jelzete alatt.

⁵² *Az erdélyi három nemzetekből álló...*, III. gyűlés, 46.

⁵³ Uo. XIX. gyűlés, 166.

⁵⁴ Uo. XXVII. gyűlés, 226–232.

⁵⁵ Uo. XXXI. gyűlés, 261–262.

tika létrehozásában „a két hazabéli némely különbségekre nézve az egyeztetés” szükséges.⁵⁶ A változást jól mutatja, hogy Aranka első rajzolatában még a legfontosabb célkitűzésként szerepel a magyar és erdélyi nyelv egységesítése, míg például a kéziratban maradt későbbi *Cui Bono? Mi haszna?* című, valószínűleg 1795-ben vagy 1796-ban keletkezett írásában a titoknok már úgy látja, a nyelvművelés célja: „[e]lsőben a’ köztünk lévő számos Idegen Nemzetekre nézve, hogy a’ Nemzeti fő nyelv a’ Hazába közönségessé tétessék; és annak édességét azok is meg izlelvén, lassan lassan annak bővebb esméretségére valo jutás által, majdon idővel a’ Magyar Nemzethez annál édeesebb és állandosabb Kötelekkel kapcsolassanak.”⁵⁷ Magyarország is megjelenik ebben a nyelvművelést haszontalan foglalatosságnak tituláló hazafiak ellen írt vita-iratban. „Nemes Magyar Országom” – írja Aranka a soknemzetiségű Magyarországot egy angolkerthez hasonlítva – „is lehetnek hasonló szerentsétlen Tot, ’s Horvát ’s más Nemzet beli betsületes Magyar Nemesek”.⁵⁸ Itt a Magyarországra való utalás nem az egységes nyelv megalkotása miatt merül fel, hanem a nyelvművelés nemzetiségeket integráló funkciója miatt, amit Aranka erre az időre már az elsőrendű szemponttá léptet elő.

Következtetések

Ha ez az előbbi elemzés sikeres volt, és megmutatta, hogyan kapcsolódnak Aranka György programjai az erdélyi aktuálpolitikai törekvésekhez, hogyan próbálnak meg kompromisszumos megoldást találni – akár egyes, korábban megjelölt célok feladásával vagy átfogalmazásával – az országgyűlések labirintusában; akkor felmerülhet a kérdés, hogyan határozzák meg továbbra is az 1790-es évek politikai törekvései az 1793-ban megalakuló Nyelvművelő Társaság munkásságát. A következőkben röviden megkockáztatok néhány olyan következtetést, amely az előbbi kérdésre válaszként megfogalmazható, és amelyeket a jövőbeli kutatások igazolhatnak és amelyeket az eddigi kutatások részben már igazoltak is.

Az egyik ilyen következtetés, hogy a Nyelvművelő Társaság próbatársaságként való működése során is igyekszik politikai célokat elérni, még akkor is, ha az intézmény reprezentációjának fontos részét képezi annak hangoztatása, hogy „ártatlanul”, politikamentesen foglalkozik a tudományokkal.⁵⁹ Jó példa erre, hogy a nyelvművelők megpróbálnak vitába szállni a szászok történetét, szabadságjogait leíró, azok legfontosabb történeti forrásait kiadó August Ludwig Schlözerrel.⁶⁰ A göttingai professzor 1796-ban megjelent *Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* című munkájában elítélően szól a szerinte műveletlen magyarokról, és úgy tartja, hogy Erdélyt nem ők, hanem a szászok foglalták el a magyar korona számára. Aranka, akinek *Anglus és magyar igazgatásnak egyben vetése* című röpiratát Schlözer az általa szerkesztett *Stats-Anzeigen*ben alaposan meg bírálta,⁶¹ valószínűleg elérke-

⁵⁶ JANCSÓ, 1955, 132.

⁵⁷ A kolozsvári Lucian Blaga Könyvtár kéziratárának Ms. 745. számú jelzete alatt, 3 v. A kézirat keletkezésének meghatározásában a szintén ebben a kéziratárban található Ms. 758. számú *Töredék egy erkölcsiani munkából* című szöveg segíthet, aminek a végén ez áll: „*Cui Bono? Mire valok mind ezek?*”, majd: „(Ennek még héjja. A’ többi után viszem.)”. A *Töredék* első része megjelent a *A Magyar Nyelv-művelő Társaság munkáinak első darabja* című 1796-os kiadványban, így valószínű, hogy a *Cui Bono?* végleges változatának megírására is ekkor került sor.

⁵⁸ Uo. 1.

⁵⁹ L. például ARANKA György: *Az én testamentomom a Magyar Nyelvművelő Társasághoz*: „Legelsőben is ajánlom a megtartásra a fenn írt szimbólumot: *Ártatlanul, lassan és erőlködés nélkül.*”, ENYEDI, 1988, 182.

⁶⁰ A Schlözer-vitával kapcsolatban I. BÍRÓ Annamária, *Vita vagy önreprezentáció?*, in *Az emberarcú intézmény, Tanulmányok Aranka György köréről*, szerk. EGYED Emese, Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004, (Erdélyi Tudományos Füzetek 249, Aranka György gyűjteménye I.), 97–130.

⁶¹ August Ludwig SCHLÖZER, 1791, 358–372.

zettnek látta az időt a revansra. Ennek érdekében hatalmas mennyiségű történeti forrást mozgatva, az 1796-ban felfedezett Csiki Székely Krónikát is felhasználva a Nyelvmívelő Társaság megírja kéziratban maradt nagyformátumú történeti, államismereti munkáját.⁶² Ebben próbálják meg kidolgozni az erdélyi nemzetek, a magyarok, székelyek, szászok, sőt a románság történeti érvekre alapuló jogait, olyan politikai közösségben gondolva el azokat, amelyekben egyik nemzet sem lehet magasabb rendű a másiknál.

További következtetés lehet, hogy a Nyelvmívelő Társaság működése során is figyelemmel kísérte az aktuális politikai helyzetet, és döntéseit annak megfelelően hozta meg. Példaként hozható fel a nyelvmívelők elhatárolódása a radikális politikai nézeteket valló Diana Vadásztársaságtól.⁶³

Lényeges szervezeti sajátossága a Nyelvmívelő Társaságnak, hogy irányítását azok végzik, akik a politikai életben is fontos szerephez jutottak. Elölülökük Bánffy György kormányzó, a helybeli elölülő pedig Teleki Mihály, a királyi tábla egyik bírása. Fontos szerepet kapnak az intézmény működésében a törvényességre felügyelő ítélőmesterek, akik az országgyűlésen jegyzői funkciót töltenek be.⁶⁴ A tudósoknak így vállalniuk kell a folytonos ellenőrzést, politikai felügyeletet munkájuk felett.

Ha a Nyelvmívelő Társasággal kapcsolatos későbbi kutatás ezeket a lehetséges témákat kidolgozza, talán arra is megtalálja a választ, mi is lehet az a bizonyos *picnyik*.

A “nice conversation” or “a so called picnic”, the Political Side of George Aranka’s Programme. According to the treatises which deal with George Aranka’s texts, that propagate the Hungarian Language Protecting Society of Transylvania (the only scientific society which could be founded in the 18th century), are set into the context of those writings of the “academic movement” which have got similar topics. The members of the academic movement were Bessenyei, Batsányi and Samuel Decsy.

These treatises highlight the accuracy of Aranka’s writings as his speciality. However, they don’t mention some problematic parts of Aranka’s essays. These points cannot be answered unambiguously by the analysis, which has got its root in the “academic movement”.

The aim of this work is to create the context of the programme of Aranka, the Transylvanian polymath, in which the so called white spots will be understandable. I deal with the events of the 1790/91, the 1792 and the 1794/95 diet as primary sources proving that Aranka not only initiated the foundation of a scientific society but also he contributed to the significant questions and problems of the diets like the debate which is about having the Hungarian as official language accepted. He expresses his opinion during the conference which aim is to solve the problems of the three nations in Transylvania. He also talk about the problems of different nationalities inside Transylvania and about the question of the union.

⁶² Kéziratban a kolozsvári Lucian Blaga Egyetemi Könyvtár kéziratának Ms. 256. számú jelzete alatt. A kézirat a *IV. Rész*-szel indít; a szintén itt található Ms. 1437. számú jelzet alatti tartalomjegyzék szerint a források hiányoznak előle. A cenzori bejegyzés 1811-ből Mártonffy Józseftől származik, aki engedélyezi a kézirat nyomtatását. Hogy miért nem adták ki mégsem, az egyelőre nem ismert.

⁶³ Aranka György levele Teleki Sámuelhez, Marosvásárhely, 1795. április 14, ENYEDI, 1988, 230–233.

⁶⁴ Az ítélőmesterek szerepével Enyedi Sándor foglalkozik egy mondat erejéig, ENYEDI, 1988, 24–25.